

Östbuletinen

Nr. 3, 2008, årgång 12

ORDFÖRANDE HAR ORDET <i>Irina Sandomirskaja</i>	2
ENGELSBERG-SEMINARIUM OM RYSSLAND 2008 <i>Disa Håstad</i>	2
MODÄRNT I KAUNAS <i>Lars Erik Blomqvist</i>	6
TIO ÅR MED FJODOR LIDVALL – I SPÅREN PÅ DEN RYSK-SVENSKE ARKITEKTEN <i>Christina Fagerström</i>	7
JELENA TJIZJOVA OCH HENNES ROMANER <i>Kristina Rotkirch</i>	11
OBOLENSKIJ OM LENIN <i>Staffan Sohlman</i>	12
RECENSIONER:	
LENIN AV HÉLÈNE CARRÈRE D'ENCAUSSE <i>Mats H Andersson</i>	14
ALEKSANDRA KOLLONTAJS DAGBÖCKER 1930-1940 <i>Maria Tisell</i>	15

*Sällskapet för studier av Ryssland,
Central- och Östeuropa samt
Centralasien*

Ordföranden har ordet

Irina Sandomirskaja, professor vid Södertörns högskola

Styrelsen kan rapportera att våra förberedelser inför den åttonde världskongressen har varit mycket produktiva. I somras var både ICCEES Exekutivkommitté och dess Internationella kommitté på besök i Stockholm för att diskutera bl.a. den strategiska planeringen. Det blev ett mycket nyttigt och trevligt möte. Nu är kongressens *Call for Proposals* publicerat i ICCEES *Newsletter* och på hemsidan <http://www.iccees2010.se>. Vi vill uppmana alla Sällskapetets medlemmar att ta en aktiv del i kongressens akademiska program genom att föreslå individuella papers, panelpresentationer, teman för rundabordsdiskussioner. Ni kan också hjälpa till genom att så brett som möjligt sprida kongressinformationen bland kolleger.

Nu har kongressen även fått en generalsekretär, nämligen socialantropologen fil.dr. Tova Höjdestrand som börjar på tjänsten i november. Martin Hallqvist har fått ansvaret för förbindelser med Sällskapetets regioner, medan Maria Tisell tagit på sig medlemsadministrationen. Vidare ingår Rolf Eidem i ICCEES-kommittén med uppgift att hålla i ekonomin för kongressförberedelserna. Henry Wathen och Maria Löfstrand har adjungerats till styrelsen som informationsansvariga.

För övrigt planerar vi en hel del intressanta föreläsningar för Sällskapet till hösten som annonseras senare. Första punkten ska handla om Kaukasus. Vi hoppas att både EU:s sändebud Peter Semneby och Sveriges Georgienambassadör Hans-Gunnar Adén ska kunna komma och tala om "Berg- och dalbana med Misja".

Engelsberg-seminarium om Ryssland 2008

Disa Håstad, författare, journalist, styrelsemedlem, m.m.

Knappt tjugo år har gått sedan Ryssland slog in på perestrojkans väg. Men nu strävar vi inte längre mot samma mål. Klyftan är där igen. Två världar. Kanske inte längre två system, men förvisso två olika sätt att se både på sig själv och på omvärlden (naturligtvis med vissa undantag i öst liksom i väst) som gör att den gemensamma europeiska framtid - nej inte "historiens slut" - som vi trodde stod för dörren blir mer problematisk.

Medan många i väst blir bekymrade över vad man uppfattar som steg bakåt i Ryssland, både vad avser frihet och demokrati, är tonen i Ryssland en helt annan. Efter den förnedring som gemene man upplevde under vad som nu benämns som det "hemska" 90-talet tycker dagens väljare att Ryssland under Putin har rest sig, låtit höra sin röst i världen och sagt ifrån; samtidigt som livet inom landet blivit bättre ekonomiskt (vilket inte beror så mycket på Putin som på galopperande oljepriser).

Hur förödmjukat Ryssland upplevde sig var vi, som skrev för liberala tidningar i väst från Moskva och för första gången kunde vara lyckliga över vad som hände i Ryssland, kanske inte riktigt medvetna om. Omfamningarna och de stora varma orden från "the Bill and Boris Show" (Clinton och Jeltsin) skymde på något sätt sikten. Det var först Tjetjenienkriget som på ett handfast sätt visade att allt inte gick framåt.

Att man i den nya ledningen har så pass mycket realistisk insikt att både

konkurrenskraft och nödvändigheten av modernisering framhålls i det nya linjetal för utrikespolitiken som president Dmitrij Medvedev höll den 12 juli i år känns dock betryggande. Kanske det går att någon gång leta sig fram till ett gemensamt språk, fast nu i vetskapen att intressena inte alltid kommer att sammanfalla. Men Ryssland vill inte bara vara en stor spelare i världspolitiken, utan också vara med och forma denna.

Varje år hålls av Axel och Margaret Ax:son Johnsons stiftelse ett Engelsbergseminarium om någon viktig samtidsangelägenhet, och i år handlade det om Ryssland. I stället för alla frågor och utropstecken man kunnat använda – Ska vi vara rädda för Ryssland? Ryssland på väg mot en ny auktoritär modell? – var titeln på det välmatade programmet helt kort: ”On Russia”. Om Ryssland. Inga förutfattade meningar alltså.

Blev vi åhörare, från forskningen, diplomatin, näringslivet, medierna, då skakade, uppmuntrade, eller deprimerade? I första hand upplyftade, skulle jag säga, av de många insiktsfulla och djuplodande analyser som här presenterades. Ibland glada och uppiggade, ibland lite rädda.

För det är ju så, det måste här sägas, att åtminstone för de medverkande och den publik som var i Engelsberg, är tanken på Ryssland förbunden med känslor. Få känner bara ett abstrakt intresse för Ryssland, många har personliga band och ägnat ett liv åt att tro eller tvivla på ett Ryssland man hatälskar, även om man vill låta sitt förhållande präglas av glasklar analys. (Troligen skulle ett seminarium om USA väcka nästan lika många känslor, liksom förstås ett om Tyskland för fyrtio, femtio år sedan).

Är det ändå inte något särskilt med Ryssland? Ja, det är vad många ryssar, såväl författare, politiker som vanligt folk vill oss att tro. Detta har gamla anor, från poeten Tiutjev's berömda citat att ”Ryssland kan inte förstås(...) man måste bara tro på det” till slavofilernas

övertygelse att Ryssland är särskilt, förklarade filosofiprofessorn **Andrej Zorin**, nu i Oxford.

Enligt **Dominic Lieven** (London School of Economics), var Ryssland ett imperium, som samtidigt låg i periferin, enligt **Geoffrey Hosking** (University College, London) ett rike där främlingar alltid kunnat integreras, medan härskarna kunnat utöva styrandet och statsfunktionerna över undersåtarna personligen, ett system som kom i obalans då bönderna blev fria från livegenskapen och aristokratin inte hade någon makt över dem; varefter det fatala missnöje uppstod som gav grogrund för revolutionen.

Enligt historikern **Catherine Merridale** (Queen Mary College, London) var Ryssland ett rike där myter hade lätt att uppstå om det förflutna. Hon tog sin utgångspunkt från Kreml, där härskarna fordom var beroende av folkmassor, men nu föredrar att avskärma sig från dem. (Vi kan ju minnas hur verkningsfullt folkmassan utnyttjas i Pusjkins *Boris Godunov*, särskilt i den sista scenanvisningen: ”Folket tiger”).

Den avgörande upplevelsen för sovjetmedborgarna var enligt Merridale inte Sovjets fall eller revolutionen utan andra världskriget som där kallas det stora fosterländska. Det finns en (felaktig) tro att man är dömd att upprepa historien, att utvecklingen är lagbunden.

Men Gulag då? **Anne Applebaum**, amerikansk journalist som skrivit en bok i ämnet, menade att man i Ryssland aldrig i lagen tagit avstånd från lägren och terrorn. Hur hon klassar de rehabiliteringar som skedde under Chrusjtjov efter dennes tal om Stalins brott kan man då fråga sig, men för Applebaum var det viktigaste att slå fast, att Putin endast tror sig överleva genom att visa hur stor Sovjetunionen var, eftersom Rysslands största fiende är västlig demokrati och dess retorik. Därför skriver Putin om historien.

Putin har verkligen slagit fast sin bild genom den historiebok som försvarar terrorn och hävdar att Sovjet var ett exempel på den bästa staten för miljoner människor, sade den sovjetfödde journalisten **Arkady Ostrovsky**, nu journalist på *The Economist*. Det var också fatalt att man i rysk historieskrivning inte har utmålat segern över kuppen (mot Gorbatsjov) 1991 som början på något nytt, utan bara som nedrivandet av den gamla regimen, vilket gjorde det lättare att sedan ignorera dessa händelser. Ostrovsky menade att de intellektuella i Ryssland har svikit sin uppgift när de inte kunde skapa en verklig kritisk diskurs på 90-talet. Ingen har utmanat Putins bild av historien. (Ostrovskys kritik av de intellektuella påminner om Alexander Solzjenitsyns anklagelse mot intelligentian på 20- och 30-talet, de som entusiastiskt gjorde sig till revolutionens hantlangare och propagandister i stället för att kämpa mot lögnen).

Men också vi i väst har svikit de unga samtidshistorikerna, menade Catherine Merridale. Västhistoriker gjort ryssarna till våra hantlangare, betalat dem för att gå igenom arkiven för vår räkning, inte sett till att det utvecklats en kritisk skola av ryska historiker som vi kunnat ha dialog med.

Ryssland har rest sig och börjat utvecklas till auktoritär stat, konstaterade **Vladimir Ryzjkov**, en gång liberal medlem av den ryska duman, nu utestängd genom valsystemets begränsningar. Ryzjkov ville placera Ryssland politiskt någonstans mellan Ukraina och Kazakstan. Han menade att ekonomin har blivit mer primitiv och mindre lönsam (tvärtemot vad man tror) under Putin, monopolen blivit fler och byråkratin stjal en tredjedel av den federala budgeten. Trots att Ryssland nu har 130 miljardärer, är levnadsstandarden låg. Indonesien har högre konkurrenskraft än Ryssland.

En av de få talare som hade något positivt budskap var **Andrej Melville** från

MGIMO, ryska UD:s universitet, som frågat fokusgrupper om möjliga scenarier för Rysslands framtid. Efter att en majoritet av de tillfrågade sagt att de trodde att ett scenario med utveckling dikterad ovanifrån var mest troligt, medan en splittrad och fragmentariserad utveckling var näst mest troligt, fick de också svara på vilket scenario de för egen del helst skulle vilja se. Där vann överlägset ett scenario med Ryssland som en liberal demokrati – också bland kommunister och dumaledamöter från presidentpartiet Förenade Ryssland!

Ekonomin går mot en allt större statlig kontroll utan att kunna öka tillväxten, sade ekonomen **Philip Hanson** från Chatham House, medan **Erik Berglöf**, chefekonom på EBRD, Europeiska utvecklingsbanken, ställde frågan hur ryssarna på 90-talet kunde bli så negativa till marknadsekonomi. De vill bli som Korea - men är det nu Nord eller Syd? raljerade Berglöf. **Konstantin Sonin** från New Economic School i Moskva konstaterade att president Medvedev står inför uppgiften att behålla tillväxten, sedan rysk ekonomi beskrivit en hisnande bana av reformer, nedgång och uppgång på grund av höga oljepriser.

Jegor Gajdar, t.f. premiärminister under Jeltsins första reformår och numera betraktad av en bred (och oinformerad) publik som den som förstörde Ryssland, ansåg att Rysslands första stora ekonomiska framgång var skattelagstiftningen. Den skapade Rysslands stora oljefond genom att beskatta all export av olja över ett pris av 25 dollar fatet. Varje parti kan nu uppträda i teve och påpeka att regeringen sitter på ett berg av guld – varför används det inte för att lätta folkets nöd? Detta populistiska yttrande tar en minut men att förklara varför man inte kan göra så tar 30 minuter, sade Gajdar dystert. Han avslöjade dock att han och Anatolij Tjubajs, privatiseringens arkitekt, nu ska ge ut sin korrespondens kring den ryska reformen i hopp om att eftervärlden ska förstå dem bättre.

Av diskussionen som följde framgick vilka enorma problem som döljs bakom Rysslands ekonomiska uppgång – en ekonomi som inte kan diversifieras utan fortsätter att vara råvaruexporterande för att oljan och gasen går så bra; en befolkning som redan är otillräckligt utbildad för dagens krav och där ekonomin inte tillåter mer satsning på utbildning, en *brain-drain* från forskningen till den privata sektorn. Dock har miljoner människor under senare år lyfts ovanför fattigdomsgränsen.

Det land som under kejsarinnorna Elisabet och Katarina gärna absorberade alla begåvade icke-ryssar har numera ingen nationell medborgaridentitet – den som Boris Jeltsin försökte frammana genom att införa termen ”ryssländare” vilken skulle omfatta alla Rysslands invånare. Tvärtom har trångsynt nationalism kommit att dominera och personer från Kaukasus och f.d. sovjetmedborgare från Centralasien utsätts för öppen förföljelse på gatan i form av misshandel från allmänheten och trakasserier från polisen. Hur kan i detta läge förhållandet till ”det nära utlandet”, dvs. de tidigare sovjetrepublikerna, bli annat än problematiskt, särskilt när Ryssland nu vill återta sin ledning i regionen?

Ryssarna verkar inte tro på sig själva utan vill tvinga sig på andra för att bli deras vänner, sade **Kadri Liik**, f.d. journalist som nu är direktör för Institutet för försvarsstudier i Tallinn. Hon invecklades i en het polemik med Vladimir Ryzjkov om den ryska minoritetens ställning i Estland. Ryzjkov kunde inte förstå hur Estland kunde neka ryssarna medborgarskap. Vidare gjorde **Jekaterina Sokirianskaja** (*Memorial Human Rights Centre*) en exposé över rysk politik i Kaukasus. Där har den ryska makten alltid varit svag; då bergfolken behöll sina egna institutioner. De första åren av sovjetmakt medförde positiva saker som sekulär skola och sjukvård; men deporteringarna av hela nationer under andra världskriget förstörde den positiva bilden. Tjetjenerna hade varit

väl integrerade i Sovjet, men anfallet efter Dudajevs självständighetsförklaring gjorde slut på detta. Islamisering och jihad-rörelse följde, då tjetjenerna blev besvikna på att väst inte gav dem stöd i deras kamp. Nu har situationen stabiliserats, men Ryssland gör fel i att införa särskilda institutioner bara för Kaukasus – befolkningen där är trött på klanledare, menade hon.

Fjodor Lukjanov (redaktör för *Russia in Global Affairs*) vars uppgift var att ge det ryska perspektivet, menade att Ryssland måste behålla sin territoriella integritet, samtidigt som Ryssland självt aldrig har hunnit utvecklas som en hel nation. Landets vagga, Kiev, ligger nu utanför gränserna – detta ger ryssarna blandade känslor när man diskuterar Kosovo (som är serbernas vagga). Ryssland manipulerar medvetet sin historia, men man försöker därigenom bygga upp en nation. Kina kommer i framtiden att ge Ryssland problem med hur man ska upprätthålla jämvikten, framhöll Lukjanov.

Den största förståelsen för Rysslands syn på sin position i världen visade diplomatveteranen **Rodric Braithwaite** (nu författare, tidigare bl.a. Storbritanniens Moskvaambassadör) som undrade vad de författare menar som skriver om ”ett nytt kallt krig”. Det är en falsk analogi, sade Braithwaite: det riktiga kalla kriget var en tävling mellan två makter, två ideologier, som kunde bomba varandra till döds. Miljoner människor dog i krig som var en följd av maktbalans. Hur kan man jämföra det med dagens situation där Rysslands försvarsbudget är en fjärdedel av USA:s? Ryssland är inte mer dömt att upprepa det förflutna än någon annan. Tvärtom ville Braithwaite se det positiva: Vi har Ryssland tillbaka som en europeisk makt tidigare än vi trodde. Vi har en president (Medvedev) som säger rätt saker, kanske han så småningom börjar tro på dem. Vi måste acceptera att vårt inflytande över Rysslands inre angelägenheter måste vara litet: Ryssland ska göra som det vill.

Braithwaite ansåg inte att det är konstigt att Ryssland har upplevt det som ett hot att Nato först lovar att dess utvidgning ska stoppa med Östtyskland och sedan tar tillbaka detta och låter de centraleuropeiska och baltiska staterna gå med. EU måste visa att det har genuina intressen, men acceptera att Ryssland också har det.

Igor Ivanov, tidigare rysk utrikesminister, ville för sin del se ett nytt förhållande mellan väst och Ryssland: Vi har missat två chanser – första gången efter andra världskriget, andra gången efter den 11 september då vi kunde ha motstått terrorhotet gemensamt. I stället hände Irak. Låt oss nu acceptera den nya modell som Medvedev föreslår, genom en enkel fråga: vad har vi för gemensamma intressen i den europeiska säkerheten? Ryssland var inte förlorare i det kalla kriget utan bägge sidor var vinnare.

Ett kallt piskrapp kom dock från **Thérèse Delpech**, försvarsstrateg från det franska etablissemanget, som snabbt benade ut varför det vore bra om väst och Ryssland nu började tänka om sitt förhållande: Jo, för vi har nya ledare. Det finns en ung generation som inte är så traumatiserad av det kalla kriget. Det mest komplicerade blir att enas om vilka som är de verkliga säkerhetsproblemen. Vi vet från psykologin att om man har ett komplicerat förhållande till det förflutna (barndomen/historien) blir det aldrig bra. Vi måste inse att Ryssland nu upprepar sin *Realpolitik*; inte det kalla kriget. Ett svagt Ryssland är inte i västs intresse. Vårt långsiktiga mål är närmande. Vi i väst måste vara mindre emotionella och mer realistiska. Värsta scenariot är inte krig utan instabilitet. För detta måste vi identifiera våra prioriteter och öka vår kunskap om Ryssland. Vi borde tillsammans tänka ut en säker strategi för resten av världen. Vi i Europa startade två världskrig – det ger oss ett särskilt ansvar för att hålla fred.

Den som fick sista ordet på Engelsbergseminariet var faktiskt den ryske Ivan själv

– ja så kallade sig analytikern **Dmitrij Trenin** från Carnegiestiftelsen i Moskva, eftersom han i många år varit officer i Sovjetarmén. Trenin ansåg att hela seminariet varit en sällsynt intellektuell fest, där han lärt sig mycket om väst – för man avslöjar sig mera om man talar om någon annan. Nu är Ryssland i förvandling – inte i övergång, transition, vilket är till något känt, utan i en transformation till något vi än nu inte vet. Ryssland är tillbaka i världen och på spåret. Det kommer att ta lång tid för Ryssland att komma till rätta med sin historia, men en sak är säker: om man kan överleva Sovjets kollaps behöver man inte vara rädd för någonting.

Modärnt i Kaunas

Lars Erik Blomqvist, översättare och författare

Kanske är det ingen tillfällighet att den lätt olycklige Henry Parland förläste sitt ”modärna” just i Kaunas. Det var där – i litauernas ”tillfälliga” huvudstad – som den egenartade meta-romanen *Sönder* tillkom innan Henry Parland 22-årig dog i sviterna av en scharlakansfeber 1930. Han hade då redan gjort sig ett namn som den finlandssvenska litteraturens brådmogne dandy – upphöjd av Gunnar Björling och kretsen kring tidskriften *Quosego*. Men från ett liv i sus och drog i Helsingfors blev han av sina släktingar förflyttad till en underordnad tjänst vid svenska konsulatet i den stympade litauiska mellankrigsrepublikens huvudstad. (De elaka polackerna hade kuppstat till sig det ”historiska” Vilnius/Wilno 1920.) I Kaunas lärde han känna den radikala ryska litteratursynen, inte minst genom sin läsning av Viktor Sjklovskij. Och Parlands roman om Ami och Veloxpappren blev till ett slags palimpsest, där lager på lager lades över varandra tills den litterära framkallningen var klar – eller nästan aldrig blev det: slutredigerad blev den efter

flera försök först 2005 (utgiven av Per Stam).

Kaunas var ”modärnt” på 1920-talet. Där gällde det att skapa något slags ny europeisk identitet för en stat som blivit av med åtskilligt av sitt förgångna. Barocken i det förlorade Vilnius ville man inte återskapa, jugendarkitekturen i Riga sökte man inte imitera – hit kom i stället de unga arkitekterna som hade läst på sin art-déco. Och de var många. Medan Henry Parland levde ritade de det pre-funktionalistiska postkontoret, som fortfarande säljer frimärken. De såg till att, alldeles bredvid, skapa ett kommunalhus som hade kunnat stå i Chicago eller varit en förebild för ungdomarna hos Bauhaus i Dessau. Framför allt planerade de Uppståndelsekyrkan på en av höjderna ovanför staden. Där står den nu efter sovjetmaktens alla dumheter restaurerad till sin kalt avskalade bestämmelse från 1932 – katolsk, vit och hög som ett amerikanskt radiohus, och utan alltför många martyriebilder: här är det strikt funktionella hos en ”modärnt” östeuropeisk arkitektur som vi ser lika ofta i Riga och Tallinn som i New York.

Allt detta utvecklades medan Henry Parland långleddes på konsulatet. Men där såg samtidigt mellankrigstidens president Antanas Smetona aldrig någon framgång för demokratin i landet Litauen utan prövade i stället en auktoritär lösning. Idag är han tillbaka i brons framför sitt minimala gamla operettpalats i Kaunas som inte längre är en ”tillfällig” huvudstad – allt är förflyttat till det historiska Vilnius.

Fast på militärmuseet i Kaunas – ett strålande exempel på Litauens 1920-talsarkitektur – dånar ändå historien: alla hillebarderna från de gamla storfurstarnas tid till de NATO-litauiska arméhjältarnas vapen i dagens Afghanistan finns representerade. Ovanför vakar Uppståndelsekyrkan i sin vita skrud från 1930-talet - och bredvid, alldeles bredvid, lyssnar vi till Mikolajus Ciurlionis’ pianosonater i det museum som äntligen

ägnats denne särpräglade symbolistiske målare. Inte bara målare – ty det säger det fria Litauens förste president, Vytautas Landsbergis, som skrivit Ciurlionis’ stora biografi efter det sovjetiska eländet – utan därtill det förra sekelskiftets litauiske tonsättarikon.

Vi tar bergbanan ner från den vita kyrkan, vi går längs Frihetsavenyn i Kaunas, vi ägnar de medeltida kvarteren en stund, vi funderar över varför allting finns kvar i Kaunas: Hansan, det ryska momentet med den kvävande ortodoxa garnisonskyrkan (1895 – då staden var en bastion för den tsarryska armén), Ciurlionis, tidig funkis, hemskheterna under sovjetockupationen, de unga litauernas oförställda glädje över att plötsligt få tillhöra någonting annat. Knappt någonting har gått sönder – som i Henry Parlands roman.

Tio år med Fjodor Lidvall – i spåren på den rysk-svenske arkitekten

Christina Fagerström, frilansjournalist och curator

Det var i mars 1998 och jag stod i S:t Petersburgs Centraltelegraf. Den var då belägen i Azov-Don-banken på Bolsjaja Morskaja ulitsa 3. Jag stod som vanligt i kön för att skicka ett fax, och tittade mig omkring i foajén till den av Fjodor Lidvall ritade banken. Föga anade jag hur Fjodor och jag inom någon minut skulle länka våra liv minst tio år framåt i tiden.

Azov-Don-banken var ett av den svenske arkitekten Fjodor Lidvalls mästerverk, som skulle inspirera stadens fortsatta utformning. Tillkommet i omgångar med början 1908-09 då Jugend hade börjat klinga av till nyklassicismens förmån, hade byggnaden närmare hundra år senare fått en tilltalande publik användning. Foajen där jag nu stod hämtade troligen inspiration från Otto Wagners välkända

foajé i Postsparkasse i Wien 1904-1906. Frisen på fasaden utanför visar höjden i tak på foajén innanför. Lösningen med entrén som omedelbart vinklas ens med fasaden, torde vara en innovation där entréer i den traditionella petersburgska byggnadsstilen skapade kroniska problem.

Denna korta del av Bolsjaja Morskaja ulitsa leder mot Segerplatsen och Vinterpalatset genom den imponerande triumfbågen synlig till höger om Azov-Don-banken. Byggnaden har en platsens arkitektur som ger tyngd åt Segerplatsens infart. Den signalerade västerländskt kulturarv till de förbipasserande tsarkortegen med kolonnerna i den nyklassicistiska fasaden i omvänd ordning, enligt den arkitektoniska grammatiken. Fastigheten bekräftade bankhusets förväntade tradition och säkerhet, flörtade med Börshuset och den fria marknadsekonomin på andra sidan Nevan och höll det av Peter I öppnade fönstret mot Europa vidöppet. Fjodor Lidvall fick stor framgång med banken som gav flera nya uppdrag, men han skulle också få se hela sin förmögenhet konfiskerad, bl.a. i form av lagfartsbevis, förvarade i bankfack nr 700.

”Heter inte du Christina Fagerström”, frågar mig plötsligt på ryska personen bakom disken. ”Du har fått ett fax”, sade han leende och visade fram ett ark papper som sent ska glömmas. Jag studerade ryska vid universitetet i S:t Petersburg samtidigt som jag frilansade som journalist och skickade jobbförslag och manus från Centraltelegrafan. Det var ett synnerligen fattigt äventyr, men Ryssland, ryssarna och ryskan hade sedan första överfarten till Murmansk 1996, totalt överrumplat mig med sin kultur, sitt språk och sina som jag uppfattade rakryggade och pålitliga individer.

En av dem, som alltså listat ut att jag var jag, lämnade nu över det första och enda faxet jag fick till Centraltelegrafan. Avsändaren var Stockholms Byggnadsförening, vilken meddelade att

jag erhållit Olle Engqvist-priset med 25 000 kronor för att studera ”svensk påverkan på S:t Petersburgs arkitektur och stadsplanering”. Kunde jag bekräfta om jag personligen kunde närvara vid prisutdelningen?

Jag hade ingen formell utbildning i arkitektur och stadsplanering, men kunde tillgodogöra mig ett par års erfarenhet av skrivande om arkitektur, konst och design som bosatt i Barcelona strax innan Olympiska Spelen 1992 1998 stod S:t Petersburg inför en upprustning av staden efter decenniernas vanskötsel av byggnadsarkiv och stadsplan med sikte på stadens 300-årsfirande 2003. Och som det skulle visa sig, älskade alla inom stadsplanekontor och GIOP (RAÄ), arvet efter Fjodor Lidvall.

Där stod jag som lycklig innehavare av ett Olle Engqvist-pris, i en av de vad gäller ”svensk påverkan på S:t Petersburgs arkitektur och stadsplanering” avgörande fastigheterna. Då för tiden var jag medveten om svenska arkitekter som Fredrik Liljeqvist och Carl Andersson verksamma i S:t Petersburg generationen före Fjodor Lidvall. Men att kalla Lidvall svensk var en överdrift, även om just hans svenska medborgarskap skulle bli hans öde. Född och uppväxt i S:t Petersburg som yngste sonen i hovskräddarfamiljen Lidvall, skulle han till skillnad mot bröderna gå i rysk skola och istället för skräddare utbilda sig till arkitekt. När han blev erbjuden titeln som hovarkitekt, vilket krävde ryskt medborgarskap, avsåg han sig titeln och behöll sitt svenska pass. Han fick i revolutionstider 1917 rådet att ta familjen till Stockholm. När Lidvall försökte återvända till S:t Petersburg 1918, var dörren stängd, den personliga förmögenheten konfiskerad, liksom det oersättliga ritningsarkivet.

Detta hindrar förstås inte ryssarna från att se Fjodor Lidvall som urtypen för den ”nordiska modernisten” och svenskarna från att se densamme arkitektens uttryck som typiskt ryska. Men Lidvall höll verkligen fönstret öppet mot Europa, och

tog intryck från och gav impulser till såväl grannländerna Finland och de baltiska staterna som Skandinavien och övriga kontinenten. Han satt som jurymedlem i flera samtida viktiga och ofta förekommande arkitekt- och stadsplanetävlingar i bl.a Finland, Estland och Lettland och hade många av sina svenska kollegor på besök i S:t Petersburg. Men han fick inte samma generösa bemötande i Stockholm när han tvingades bosätta sig i sitt ”hemland”.

Dock är han den arkitekt som fått överlägset mest redovisning och uppskattande kritik för sin arkitektur av internationella bedömare. William Brumhill är en sådan expert av rysk arkitektur som ägnat Fjodor Lidvall ingående analys, Jeremy Howard vid University of St. Andrews, en annan. Männen och kvinnorna på gatan i dagens S:t Petersburg kan dessutom sin Lidvall, ett avgörande betyg även om litteraturen om Lidvalls arkitektur är lätt redovisad. Man har så gott som alltid en personlig relation till arkitekturen och idag säljs lägenheterna i Lidvalls bostadshus för ”groteska summor” enligt ryssarna.

Efter att i flera år ha ägnat Lidvall min tid, föreföll det lagom till Petersburgs jubileum år 2003 vara dags för en generalmönstring om Lidvall och hans tid. Det blev inte som det var tänkt, bl.a. därför att flera inbjudna svenska experter hoppade av bara några dagar innan det av mig arrangerade seminariet och den guideade rundturen av den lokale arkitekturhistoriken Boris Gregorovitj Lisovskij, lärare vid ryska Konstakademien, ägde rum i september 2003. Men det blev något helt annat som skapade ringar på vattnet.

”Det är genialt”, utropade Boris M. Kirikov, numera vice direktör för GIOP i S:t Petersburg, den ryska motsvarigheten till Riksantikvarieämbetet. Hans entusiasm riktades mot den byggnad som greve Tolstoj beställde av Fjodor Lidvall uppförd 1910-11, och omfattar ett helt kvarter av bostadshus beläget mellan Rubensteinskaja ulitsa och Fontanka-kanalen med adress nab. reki Fontanki 54. Detta kvarter visar

enligt min mening Lidvalls förmåga att både skapa platsens arkitektur och anpassa utformning och budskap efter beställaren. Kvarteret med mellangårdar har utformats som en svag båge med tre portaler placerade i kvarterets mitt och vid vardera änden. Sålunda finner vi en portik, uppdelad i tre bågar, riktad mot Fontanka och en mot Rubensteinskaja samt som överbyggd avdelare mellan innergårdarna just där bågen kröker. Portikerna ger på långt håll tecken om den ryska treenigheten och den som här inträder hamnar i det rysk-ortodoxa kyrkorummet, där själen lyfter mot de öppna sfärerna. Tolkningen underlättas av Rubensteinskajas tidigare namn Treenighetsgatan.

Den organiserade rundturen till Fjodor Lidvalls byggnadsarv i S:t Petersburg blev en framgång. En och en halv stor turistbuss fylldes av hugade Lidvall-supporters som ville veta mer om den arkitekt, vars byggnader man vuxit upp med, hade gått förbi på väg till skolan, hade släktingar som hade bott i, arbetat i, drömde om att bo i och nu ville veta mer om. Turen gick först till Petrogradsidan av Nevan, där Lidvall stod i första ledet bland de byggnader som kantade Kamennostrovskij prospekt och hade utgjort kärnan i den nordiska kontingentens byggnader som växte upp här under början av 1900-talet. Moder Ida Amalia hade beställt ett hus för hela Lidvall-familjen av den nybakade arkitekten, vilket stod färdigt 1904. Det sandfärgade bostadshuset med rustik natursten, putsad vid grunden och huggen upp till och med andra våningen samt därefter putsad fasad, hade ornament hämtade från nordisk natur och öppnade upp den klassiska petersburgska innergården. Huset stod som ett utropstecken i början av Kamennostrovskij och gjorde arkitekten berömd över en natt. Här bodde utöver Lidvall-familjerna även hyresgäster med varierande bostadsbudget i olika lägenhetsytor, en nyhet för S:t Petersburg, samt hyste Fjodor Lidvalls arkitektbyrå.

Grafisk tolkning av Svetlana Vedernikova av Lidvalls bostad

Turen fortsatte till bl.a. Emanuel Nobels av Lidvall beställda bostadshus vid Lesnoj Prospekt och överallt försökte Boris Gregorovitj överrösta den bullrande trafiken i centrum av omgivande fans med kameror, mikrofoner och anteckningsblock. Vi stod en stund utanför paradbyggnaden Hotel Astoria vid Isakstorget som sett historiens vingslag men än idag seglar fram som femstjärnigt hotell. Detta att jämföra med arkitekten Peter Behrens övertyngda tyska ambassad på andra sidan torget, vilket uppfördes samtidigt med Astoria 1912-1913. Media var på hugget under både rundtur och påföljande seminarium med ryska och svensk talare om Lidvall och hans tid. Bland publiken fanns flera högskolestuderande inom olika institutioner, där bl.a. designstudenterna vid Polytehnitjeskij Institut och pedagogiska institutionen omgående startade projekt på temat Lidvalls form och arkitektur. Konstnären Svetlana Vedernikova påbörjade en serie grafiska

blad med sin tolkning av Lidvalls design. I april 2005 inbjöds jag att till en utställning arrangerad av Designföreningen i S:t Petersburg och design-studenterna, där jag hade förmånen att få dela ut ett stipendium sponsrat av fondförvaltaren East Capital. Senare fick jag också ta del av en examensuppsats i pedagogik på temat Lidvalls banbrytande bostadsarkitektur skriven av Maria Rosanova.

Om intresset för Fjodor Lidvall är översvallande på den ryska sidan, är det desto svalare på den svenska. Det finns en liten professionell grupp som hyllar Lidvalls byggnadsarv både i S:t Petersburg och Stockholm, vars främsta företrädare är Andreas Heymovski, slottsfogde för Stockholms slott och professor i byggnadsrestaurering vid Kungliga Konstakademien, samt Aleksander Wolodarski, arkitekt vid Stockholms stadsbyggnadskontor. Båda är talande nog ryskspråkiga med internationell utbildning och erfarenhet: Andreas Heymovski

försökte rentav få till stånd ett Lidvall-museum under den tid då han var rådgivare för det blivande Svenska Generalkonsulatet i Petersburg som stod klart 1997. Byggnaden är ursprungligen ritad av Lidvalls generationsföregångare Carl Andersson och uppfördes i anslutning till svenska S:ta Katarina kyrka på Lilla Stallhovsgatan. Svenska församlingen beställde ett bostadshus med gårdshus av Fjodor Lidvall, vilket uppfördes mellan 1903-13 på kyrkans andra sida och som idag hyser ett privat museum ägnat åt Lidvall och Andersson.

Att just Heymovski och Wolodarski hyllar Lidvall hade förhoppningsvis kunnat bidra till åtminstone några stadsvandringar av t ex Arkitekturmuseet och Stockholms Stadsmuseum. Eller varför inte en utställning med en skriven handledning i form av katalog eller guide på flera språk om Fjodor Lidvalls byggnadsarv i S:t Petersburg och Stockholm, som undertecknad försökt driva? Lidvall arbetade från 1920 fram till sin död 1945 som arkitekt hos Albin Stark och fick några byggnader uppförda i eget namn. De namnkunniga han medverkat till är bl.a. det s.k. Shellhuset på Birger Jarlsgatan, China-biografen i Berzelii Park, Östra Stations-byggnaden, Nya Elementarskolan numera Carlssons skola på Östermalm, Tysta Gatan 3-5, Eriksdalsområdet och flera hus längs Torsgatan.

Efter ytterligare två Olle Engqvist-pris 2006 och 2007 för att skriva och sprida kännedom om Fjodor Ivanovitj, eller Fredrik Lidvall som han fick heta i Sverige, har jag emellertid endast fått gehör i Petersburg. Ledningen för Hotell Europa, där Lidvall tillsammans med sin lärare Leon Benois, restaurerade foaje med restaurang och vinden med konferens- och balsal, har inte för inte döpt sin finaste svit till "Lidvall-sviten". Och S:t Petersburgs stadsmuseum letar efter det förskingrade Lidvall-arkivet för att både kunna ställa ut det och låta trycka Lidvall-historien. Från

svensk sida hör vi däremot alltså bara en talande tystnad.

RED. TILLÄGG: *Se dock Lidvalls dotter Ingrid's intressanta familjekrönika med fina foton och skisser i den tyvärr avsmnade Rysk kulturrevy, nr. 4, 1981 och nr. 1, 1982.*

Jelena Tjizjova och hennes romaner

Kristina Rotkirch, översättare och redaktör i Helsingfors

Renodlade idéromaner är en sällsynt förekomst i dagens ryska litteratur. Men Jelena Tjizjova i S:t Petersburg är en författare som bygger upp sina romaner kring sådana känsliga frågor som antisemitismen och kyrkans förnedringstillstånd.

Vi har stämt möte vid den gamla dumans kännspaka röda torn på Nevskij prospekt och emot mig kommer en stilig mörkögd dam. Jelena Tjizjova är lite på femti, ekonom till utbildningen och idag ordförande för PEN-klubben i Petersburg. Hennes romaner är smått skandalomsusade, men alls inte programmatiska utan vibrerar snarare av underliggande indignation. Så jag frågar genast om de föds ur ett personligt behov eller ett medborgarsamvete?

-- Jag känner mig ibland som en plantskola för romaner, säger Tjizjova. De växer organiskt fram inom mig, ofta flera samtidigt, och jag tror egentligen, att allt som jag kommer att skriva i livet redan finns rotat i mitt inre. Vad medborgarsamvetet angår försöker jag lugna det genom mitt engagemang i PEN.

Efter debuten år 2000 har Jelena Tjizjova gett ut fem romaner, varav två blivit finalister till det ryska Bookerpriset (jämförbart med vårt Finlandia). Den första av dem, *Lavra* (Klostret), ger en lika väldokumenterad som svart bild av dagens ortodoxa kyrka i Ryssland.

-- Vår kyrka har ännu inte hämtat sig efter sovjettidens förnedringstillstånd, säger Tjizjova. Den är osjälvständig, odemokratisk, ointresserad av ekumenik och överhuvud av kontakter till väst. Många präster fördömer öppet såväl katoliker som judar, men däremot undviker kyrkan att uttala sig om viktiga samhällsliga frågor som t.ex. kriget i Tjetjenien.

Jelena Tjizjova vet vad hon talar om. Hennes avlidne man var präst och hon har personligen varit djupt engagerad i det ortodoxa livet. Själv vill hon se sin roman som ett försök att stödja en öppnare linje. Några präster har också tacksamt tagit kontakt, men yttrar sig inte offentligt på grund av kyrkans hierarki.

Dessutom har Tjizjova minsann fått märka att kvinnan inte har någon talan i kyrkan, särskilt inte den intellektuella kvinnan. Helt godkänd är kvinnan bara två gånger i livet, säger hon: som flicka före puberteten och som gammal. Däremellan är hon ett syndens käril.

En andra rangens människa är också den unga judinnan Masja-Maria i romanen *Prestupnitsa* (Förbryterskan). Men hon underkastar sig varken statens eller vardagens antisemitism. När hon nekas inträde till universitetet russifierar hon sitt namn – och blir godkänd. Och när hon får tag på en gammal antisemitisk kvinnas urna, hämnas hon genom att strö ut askan på den judiska gravgården.

Detta sker i åttiotalets Petersburg och Tjizjova visar mästerligt hur misstänksamhet och intolerans frodades i de sovjetiska gemensamhetslägenheternas vardagsstress. Samtidigt vidgar sig hennes roman till en obarmhärtig skildring av den ryska antisemitismens historia.

Reaktionerna har inte uteblivit. ”En russofobisk smädesskrift” säger några kritiker medan andra välkomnar att denna svåra fråga lyfts fram. Hur ser då Jelena Tjizjova själv på antisemitismen i dagens Ryssland?

-- Vi har lyckligtvis inte längre någon statlig antisemitism som under sovjettiden. Idag riktar sig vardagens xenofobi mot andra grupper, främst då mot kaukasierna. Men för optimistisk vågar ingen vara – sinsemellan skämtar judarna om att de sitter på reservisternas bänk för att när som helst bli indragna på spelplan!

I år har Jelena Tjizjova gjort en helt ny spelöppning. Hennes kortroman *Njutotjkin dom* (Njutotjkas hus) påminner om den klassiska petersburgromanen genom att väva samman en liten människas öde med den gåtfulla staden. Och då får fastighetsaffärerna plötsligt en existentiell dimension.

Ovanstående intervju genomfördes i somras. En översättning till finska publicerades i Helsingin Sanomat i juli.

Obolenskij om Lenin

Staffan Sohlman, f.d. ambassadör m.m.

(Furst) Vladimir Andrejevitj Obolenskij (1869-1950) memoarer "Moja Zjizn i Moi sovremenniki" (Mitt liv och mina samtida) publicerades 1988 av YMCA Press i Paris. På 750 sidor redovisar Obolenskij där sitt liv från barndomen till flykten från Sevastopol 1920. Anmärkningsvärda är hans referat från olika politiska diskussioner inklusive de tre dumorna före oktoberrevolutionen, varvid han på 30 års distans ordagrant citerar olika samtalspartners.

Under en period tjänstgjorde Obolenskij som agrar statistiker i Pskov. Han har gett en dråplig skildring av olika adliga original på sina nedgångna slott-herrgårdar. Intrycken från landsbygden gjorde att han närmade sig marxismen. Ett uttryck var att han avsåg sig sin högadliga titel, knjaz. Obolenskij träffade och umgicks med Lenin. Följande är det porträtt Obolenskij skrev senare.

Vintern 1899-1900 blev staden Pskov en historisk stad i den ryska marxismens historia. I början av vintern slog sig min vän A. N. Potselov ned i Pskov, återvänd från förvisningen. Han var redan en framträdande marxistisk publicist. Strax därefter kom studenten Lochov åter till sina föräldrar, administrativt förvisad från S:t Petersburg på grund av att han agiterat bland arbetarna. Slutligen anlände Vladimir Iljitj Uljanov från sin sibiriska förvisning. Hans namn eller snarare pseudonym blev sedermera ett av de största i världshistorien. Då var han omkring 30 år. För oss statistiker var han berömd som författare till en bok som utkommit under författarnamnet Iljin. Denna bok är sedan länge helt bortglömd, men då väckte den stort uppseende som ett första försök att bearbeta jordbruksstatistiken ur ett marxistiskt perspektiv. Analyser hade hitintills uteslutande gjorts av narodniker med deras utpräglade tendenser.

V. I. Uljanov – sedermera Lenin (i fortsättningen kommer jag bara utnyttja pseudonymen) hade ett mycket oansenligt utseende. Liten till växten, flintskallig som ett knä trots sin unga ålder, med ett grått ansikte, något utstående kindknotor, ett gulartat skägg och små listiga ögon, såg han mer ut som en föreståndare för en spannmålshandel än som en intellektuell.

När han installerat sig i Pskov inträdde Lenin i vår lilla marxistiska grupp, där han med detsamma gjorde sig till en central figur, tack vare sin stora insikt i ekonomiska frågor och särskilt i marxistisk interpretation. Han behärskade fullständigt socialismens historia från Saint-Simon till Bebel och Bernstein, han visste när och var Marx och Engels hade sagt något, var och hur Kautsky hade uttolkat sina lärares ord, han hade i detalj lärt sig polemiken mellan den ortodoxe Kautsky och heretikern-revisionisten Bernstein osv. Lenin hörde inte till de människor som frapperar genom tankens kraft och originalitet. I vart fall var hans tanke instängd i de marxistiska

idéernas schabloner. Han slog oss mest genom sitt fenomenala minne och fullständigt exceptionella begåvning.

En gång när jag var försenad till ett möte i vår lilla krets så fann jag Lenin läsande högt ur en bok. Han läste flytande och obehindrat. Hur överraskad blev jag inte, när jag tittade i boken och fann att han läste ur en artikel av Kautski i en tysk tidskrift. Medan han tittade på den tyska texten läste han upp den utan minsta ansträngning på litterärt elegant ryska.

Jag skulle ha svårt att säga i vilken utsträckning Lenin var en brett bildad person. Han var så fördjupad i socialpolitiska frågor, att han aldrig pratade med oss om något annat. Jag kan faktiskt inte föreställa mig honom tala om poesi, konst, musik och ännu mindre om – kärlek, om människans komplicerade andliga upplevelser, och ännu mindre om vardagslivets småttigheter, om de inte var förbundna med konspirationer. Intresse för andra människor var honom helt främmande. När jag umgicks med honom, så kände jag alltid att han intresserade sig för mig endast i den mån han uppfattade mig som en meningsfrände som han kunde utnyttja för den revolutionära saken.

Därför ansåg han det nödvändigt att komma till mig, tala med mig, ibland tvista. Min person och mina känslor och upplevelser intresserade honom inte det minsta. Om jag hade varit socialist-narodnik eller liberal så skulle jag helt enkelt inte ha existerat för honom. Lenins kyla inför andra människor var frapperande. Jag kommer ihåg att någon gång sade till mig att Lenin och Potresov lever själ till själ. Jag svarade: ”De lever huvud vid huvud, för Lenin har ingen själ.”

.....

I och med Lenins och Lochovs ankomst till Pskov började det bli heta gräl. De slutna mötena, till vilka endast tio personer fick tillträde, hölls i min våning. Vanligtvis teg vi andra, medan Lenin och Lochov häftigt diskuterade. Båda var de bländande

polemiker och mycket kunniga i den marxistiska litteraturen. Självfallet diskuterade de kärnan i taktikfrågan, men det huvudsakliga innehållet i diskussionen bestod som alltid hos marxisterna i en Talmud-liknande uttolkning av läran hos de ”heliga fäderna” Marx och Engels. I denna konst var Lenin virtuos och besegrade lätt sin unga motståndare. Lochof hade det särskilt svårt, eftersom ingen annan höll med honom. Jag var också helt och hållet på Lenins sida, även om den antipati som han ingav mig förstärktes under dessa gräl. Han diskuterade hela tiden på ett obehagligt sätt – nedlåtande och föraktfullt, han fyllde sina smidigt flytande inlägg med giftiga och ofta vulgära utfall mot motståndaren. Hans yttre var därvid helt lugnt, men hans små mongoliska ögon blev skarpa och elaka.

Lenins vistelse i Pskov är förknippad med en ganska betydelsefull händelse i den ryska revolutionens historia. Jag har i åtanke den första socialdemokratiska olagliga tidningen ”Gnistan”.

Tidningen trycktes i Obolenskij's källare. Risker för upptäckt var mindre hos en furste. Obolenskij spelade senare en viktig roll i det liberala partiet KD och fick som nämns fly till Frankrike. Men det är en annan historia.

Recensioner:

Lenin av Héléne Carrère d'Encausse

Översättning Kajsa Öberg Lindsten, Ersatz förlag 2008, 608 s.

Mats H Andersson, journalist

När vi tänker på Sovjetunionen som en av de värsta förtryckarstater historien känner, refererar vi ofta till Gulag och ”Stalin-terrorn”. Och när man under glasnost-tiden och efter Sovjets sammanbrott började tala öppet om den nära historien, var det Stalin-

tiden som nagelfors mest. På goda grunder, eftersom sovjetstaten fanns i mer än 70 år, Stalin styrde i drygt 25 av dem och det var då som förtryckets proportioner var som störst. Tyvärr kom Stalins brott att skymma den roll som spelades av Sovjetstatens förste ledare, Vladimir Iljitj Lenin. Medan det har varit synnerligen inopportunt att kalla sig stalinist har till exempel många vänsterpartister inte sett några problem med att titulera sig leninist.

Och i den råa kapitalismens Moskva ligger Lenins gulnade lik kvar i sitt mausoleum på Röda torget och både turister och trogna vallfärdar dit. Det tycks som om lite upplysning skulle vara på sin plats.

När franska akademiledamoten och slavistnestorn Héléne Carrère d'Encausses tjocka Lenin-biografi nu kommer på svenska är det inte heller en dag för tidigt, eftersom det franska originalet kom redan för tio år sedan.

Carrère d'Encausse bjuder inte på lika spektakulär läsning som Simon Montefiore gjorde i sina båda Stalin-biografier 2003 och 2007, stilen är återhållen, hon håller inne med värdeomdömena, fakta får tala.

Dessa fakta skapar konturerna av en bildad, omtänksam, pryd och nervklen man, med en förvånansvärd faiblesse för invektiv och utskällningar, liksom för att inte klä sina råa order i förskönande omskrivningar. ”Hängning utan dröjsmål, inför *allas* ögon – åtminstone ett hundratal av dem som man vet är kulaker skall hängas”, hette det när livsmedelsbristen fick bolsjevikerna att utöva statlig terror mot bönderna.

Men framför allt ger Carrère d'Encausse en bild av en person, för vilken två ting var viktigare än allt annat: Partiet och Makten. Bolsjevikpartiet i allmänhet och Lenin i synnerhet skilde sig från andra socialistiska partier i det att de misstrodde arbetarnas förmåga att själva kunna göra revolution. En medveten elit av yrkesrevolutionärer organiserade i ett parti skulle leda och

kanalisera proletariatets spontana kamp, var det tänkt.

I själva verket gick orsakssambanden oftast i motsatt riktning. Som vid 1905 års ryska revolutionsrörelse, utlöst av Rysslands katastrofala krig mot Japan året innan. Det var då råden, sovjeterna, såg dagens ljus för första gången. Arbetarna skapade politiska organ på sina arbetsplatser, organ som in sin tur valde representanter till sovjeterna på högre nivåer. Lenin, som satt i exil i Zürich, fattade ingenting. Här hade proletariatet spontant organiserat sig politiskt – utan hjälp av några yrkesrevolutionärer.

Det passade inte in i schemat, men Lenin var inte dummare än att utnyttja rörelsen. Sovjeterna kom att bli en ryggrad i hans idéer om hur staten skulle organiseras, men när väl makten var erövrad fick det vara nog med spontanitet. Steg för steg manövrerade bolsjevikpartiet ut alla konkurrenter. Lenins revolutionsparoll ”All makt åt sovjeterna” förvandlades i realiteten till ”All makt åt bolsjevikerna”.

Lenins förmåga att anpassa sig till strömningar i samhället – utan att hämmas av egna tidigare postulat eller av marxistisk doktrin – har gett honom epitetet ”politiskt geni”. När han insåg att arbetarna i Ryssland var för få till antalet och behövde allierade gjorde han böndernas krav på jord till sitt – trots att det klassiska socialistiska schemat var att jorden skulle ägas gemensamt. Sedan, efter 1917, fick bönderna visserligen äga jorden i ytterligare tioåren, men de förfogade knappast fritt över det de producerade. Militärt understödda tvångsrekvisitioner ledde till svält och uppror, och grundlade ett hat bland bönderna mot kommunisterna. Ett hat som var ömsesidigt vilket visades i den medvetet framkallade hungersnöden i främst Ukraina och södra Ryssland 1932–33.

Kommunismens idé var internationell. ”Arbetarna har inget fosterland”, hette det. Men när de många undertryckta folken i tsardömet Ryssland ville ha

självbestämmande eller till och med självständighet var bolsjevikerna inte sena att knyta an till deras rörelser. När Lenins parti väl kommit till makten drevs dock de frihetstörstande nationerna med intriger och/eller våld in under det ryska väldet igen. De länder som klarade sig, Finland, Baltikum och Polen gjorde det för att de var starka som Polen eller för att de hade västliga skyddsmakter som Finland och Baltikum. Den fleråriga självständigheten i Ukraina och Georgien efter revolutionen, för att ta två exempel kuvades – i Georgiens fall inte förrän en bit in på 20-talet.

Lenins tid vid makten blev kort. Han fick en hjärnblödning i maj 1922 och försvinner gradvis från politikens centrum för att till sist avlida i januari 1924. Han dog innan Stalin hann dra igång 30-talets terror, vilket har skapat öppningar för somliga att kunna kalla sig kommunister utan att anse sig ha någon förbindelse med tyranniet i Sovjetunionen. Men Carrère d’Encausses biografi visar tydligt att i allt som Josef Stalin gjorde hade han en föregångare i Vladimir Lenin.

Aleksandra Kollontajs dagböcker 1930-1940

Översättning Lars Olsson, förord Krister Wahlbäck

Albert Bonniers förlag 2008

Maria Tisell, säkerhetspolitisk analytiker inom Försvarsmakten

Jag har inget till övers för det politiska system som var Sovjetunionens, men lika fullt finns det något hos många av de s.k. tidiga revolutionärerna som skapade det som trolldrager mig. Med de tidiga revolutionärerna menar jag de människor som faktiskt trodde att de bidrog till att skapa en ny och bättre värld. Naturligtvis var ambitionen om att skapa en ny värld och till och med en ny människa inte bara

orealistisk utan även otäck, men likafullt skulle jag ge mycket för att få göra en tidsresa och sitta vid ett köksbord i Moskva i början av 20-talet och höra visionerna om den nya era som förväntades randa. Jag vet inte hur mycket tid Aleksandra Kollontaj (1872-1952) Sovjetunionens sändebud i Stockholm 1930-1945 tillbringade med visionära köksbordsdiskussioner, men jag vill definitivt placera henne i kategorin som ansåg sig vara med om att skapa något nytt, storslaget, djärvt och gott. Vi vet att oerhört många i den kategorin snart blev desillusionerade och tillika förintade av det system de varit med om att skapa. Att Aleksandra Kollontaj inte bokstavligt föll offer vet vi men hur kände hon inför Sovjetunionen senare i livet?

”Aleksandra Kollontajs dagböcker 1930-1940” finns nu i svensk översättning av Lars Olsson, med ett utmärkt förord av Krister Wahlbäck. Den kvinna som möter oss i dagböckerna är en erfaren diplomat i Unionens tjänst, hon vet vad hon förväntas säga, skriva och tänka. Naturligtvis är bilden av Sovjetunionen och dess politik, såväl inrikes som utrikes, tecknad på ett överdrivet smickrande sätt och visst har den propagandistiska jargongen fått tillbörligt med utrymme, men det förtar inte det faktum att läsaren får följa med in bakom de stängda dörrar där många av förra århundradets ödesfrågor dryftades och det är fascinerande och oerhört lärorikt.

Dagböckerna renskrevs på maskin efter Kollontajs diktat sedan hon återvänt till Moskva och hur mycket som skiljer sig från de handskrivna originalen är naturligtvis svårt att svara på, men förmodligen skiljer sig inte texterna på något avgörande sätt. En sådan politisk överlevare som Aleksandra Kollontaj har med största sannolikhet tvingats öva upp fingertoppskänsla och självzensur intill perfektion. Att överhuvudtaget fästa på pränt tankar som kunde kosta henne anseende och status eller i värsta fall livet innebar troligen en risk hon inte var beredd

att ta. Det är alltså förvisso en ja-sägare och kappvändare som nedtecknar sina intryck av omvärlden i allmänhet och den svenska politiska scenen i synnerhet, men det är ändå initierat och intelligent gjort.

Med risk för att övertolka finns dock några passager, där man skulle kunna läsa in en indirekt kritik av Sovjetunionen. Ett sådant stycke återfinns när hon skriver om det finska vinterkriget och hur de finska soldaterna till skillnad från de sovjetiska har kläder som förmår hålla kylan ute. ”Finnarna har fårskinnspälsar och fårskinnsmössor från USA [...] Enligt frontrapporter i tidningarna dör människor inte så mycket av fiendens granater som av den ursinniga kylan och snöstormarna. Köld och snöstorm mejar ner människor. De fryser ihjäl stående utan att släppa gevären ur händerna. Vårt folk är hjältar!” Att hon vill förmedla en bild av den sovjetiske soldatens höga stridsmoral är självklart, men vill hon också ha sagt att Unionen inte sörjer för sina soldaters behov?

Bakom den sobra diplomatpolityren döljer sig fortfarande en glöd som påminner om den Aleksandra, som verkligen brunnit för revolution, social omdaning och kvinnans frigörelse, och även varit synnerligen utlevande i sitt privata känsloliv. Detta skymtar fram när hon skriver om sådant som inte är politiskt känsligt och även i tonen hos de brev som utöver dagboksanteckningarna finns med i boken. Ett exempel på detta är när hon beskriver Petersburg:

”Vita sommarnätter på Nevas strand med deras oklara, oroliga väntan på något stort, något oerhört – med deras melankoli utan beräkning, som trycker ett ungt hjärta med outsläckt, orolig tro på lycka, oövervinnelighet och framgång. Just en sådan vit natt, förtrollande vacker i sitt färgspel, förstod jag i min tidiga ungdom – inte med förnuftet utan med hjärtat, inom mig – hela skönheten och det stolta

majestätet i denna enastående vackra huvudstad – Peters skapelse.”

Men citat som de ovan hör ändå till ovanligheterna. Det förhärskande intrycket är det av en mönsterkommunist efter partiets riktlinjer och det är naturligtvis dagböckernas huvudsyfte att framhäva Unionens tjänare som utför det arbete en högre makt kallat henne till.

Men hur var det då, trodde hon verkligen senare i livet på det sovjetiska system hon vikt sitt liv åt? Personligen tror jag att det ligger mycket sanning i den allmänmänskliga reaktionen som Wahlbäck lyfter fram i sitt förord, nämligen att har man vikt sitt liv åt en dröm är det inte bara materiella bevekelsegrunder som gör att man inte vill vakna upp och inse att det var bara just en dröm, det gör helt enkelt för ont.

Östbulletinen, nr. 3, 2008, årgång 12.

ISSN 1654-8698

Utgivare:

Sällskapet för studier av Ryssland, Central- och Östeuropa samt Centralasien

Tryckt i Stockholm 2008

Redaktör och ansvarig utgivare: Ingmar Oldberg

Östbulletinen utkommer med ca. 4 nummer per år och kan rekvireras från

Ingmar Oldberg, ingold@foi.se tel. 08-6696221,

Postadress: Krukmakargatan 46, 11726 Stockholm

Tidigare nummer av Bulletinen finns tillgängliga på Sällskapets hemsida

<http://www.sallskapet.org>